

L'activitat docent en el desenvolupament dels
municipis rurals de la província de València
durant el tardofranquisme i la transició: el
Patronat d'Educació Rural (1958-1985)
*Teaching activity in the development of rural
municipalities in the province of Valencia
during late Francoism and the transition:
the Rural Education Board (1958-1985)*

Ignacio García Ferrandis
ignacio.garcia-ferrandis@uv.es
Universitat de València (Espanya)

Xavier García Ferrandis
xavier.garcia@ucv.es
Universitat Catòlica de València (Espanya)

Amparo Vilches Peña
amparo.vilches@uv.es
Universitat de València (Espanya)

Data de recepció de l'original: Març de 2015
Data d'acceptació: Octubre de 2015

RESUM

Les diputacions provincials van ser un element important en la lluita contra l'analfabetisme de la població rural durant el tardofranquisme i la transició espanyola. En el cas valencià, la Diputació va crear el 1958 el Patronat d'Educació Rural amb l'objectiu d'evitar l'abandonament dels mestres d'escoles rurals per falta d'incentius. La hipòtesi de partida d'aquest estudi s'articula al voltant de dos eixos. En primer lloc, el Patronat d'Educació Rural, gràcies al protagonisme dels mestres rurals, no només va poder contribuir notablement al desenvolupament educatiu dels escolars de zones rurals, sinó que també va actuar com a dinamitzador cultural de la població. Fins i tot, en alguns casos va permetre millorar aspectes de l'economia d'algunes zones rurals. D'altra banda, el Patronat, guiat per la implicació dels docents, va ser capaç d'adaptar-se als canvis socials, educatius i polítics que es van produir a Espanya durant la transició política democràtica. Per contrastar les nostres hipòtesis hem analitzat fonts històriques dipositades en l'Arxiu de la Diputació Provincial de València. Aquesta recerca constitueix una novetat historiogràfica perquè per primera vegada s'analitza el paper del Patronat d'Educació Rural de la Diputació de València i la seua importància en l'alfabetització del món rural de la província de València.

PARAULES CLAU: educació rural, alfabetització, escoles rurals, desenvolupament rural, Patronat d'Educació Rural, tardofranquisme, transició espanyola, història de l'educació.

ABSTRACT

The provincial councils were an important element in the fight against illiteracy in the rural population during late Francoism and the Spanish transition. In the Valencian case, the Provincial Council created the Rural Education Board in 1958 with the aim of avoiding teachers from abandoning rural schools due to a lack of incentives. The starting hypothesis of this study revolves around two axes. Firstly, the Rural Education Board, owing to the prominence of rural teachers, was not only able to contribute significantly to the educational development of school children in rural areas, but was also able to act as a cultural catalyst of the population. In some cases they were even able to improve aspects of the economy in some rural areas. Meanwhile, the Board, guided by the involvement of teachers, was able to adapt to the social, educational and political changes that took place in Spain during the democratic political transition. In order to contrast our hypotheses we analysed historical sources deposited in the Archive of the Provincial Council of Valencia. This research

constitutes a historiographical novelty because it is the first time that the role of the Rural Education Board of the Provincial Council of Valencia and its importance in the literacy of the rural world in the province of Valencia has been analysed.

KEY WORDS: rural education, literacy, rural schools, rural development, Rural Education Board, late Francoism, Spanish transition, history of education.

RESUMEN

Las diputaciones provinciales fueron un elemento importante en la lucha contra el analfabetismo de la población rural durante el tardofranquismo y la transición española. En el caso valenciano, la Diputación creó en 1958 el Patronato de Educación Rural con el objetivo de evitar el abandono de los maestros de escuelas rurales por falta de incentivos. La hipótesis de partida de este estudio se articula alrededor de dos ejes. En primer lugar, el Patronato de Educación Rural no solo contribuyó notablemente al desarrollo educativo de los escolares de zonas rurales, sino que también actuó como dinamizador cultural de la población. Incluso, en algunos casos, permitió mejorar aspectos de la economía de algunas zonas rurales. Por otra parte, el Patronato fue capaz de adaptarse a los cambios sociales, educativos y políticos que se produjeron en España durante el periodo analizado. Para contrastar nuestras hipótesis hemos analizado fuentes históricas depositadas en el Archivo de la Diputación Provincial de Valencia. Esta investigación supone una novedad historiográfica porque por primera vez se analiza el papel del Patronato de Educación Rural de la Diputación de Valencia y su importancia en la alfabetización del mundo rural de la provincia de Valencia.

PALABRAS CLAVE: educación rural, alfabetización, escuelas rurales, desarrollo rural, Patronato de Educación Rural, tardofranquismo, transición española, historia de la educación.

I. INTRODUCCIÓ

Existeixen treballs que han abordat la temàtica de l'escola rural, encara que estan situats en un període i/o un àmbit geogràfic diferent del d'aquest treball. Així, Miguel Lacruz presenta algunes de les accions educatives que van dur a terme les institucions públiques més significatives en el medi rural espanyol

entre 1939 i 1975.¹ L'article sintetitza la tasca docent, els estils educatius i els treballs que van realitzar els professionals de l'educació durant eixa època en diferents institucions. D'altra banda, Rogeli Santamaría ha analitzat l'escola rural a Castelló,² i Juan Manuel Fernández i Carmen Agulló han tractat el problema de l'escola rural durant la Segona República,³ i, més recentment, al llarg de la depuració franquista.⁴ No obstant això, l'antecedent més directe d'aquest article és el treball presentat per Carme Agulló en les II Jornades d'Escoles Rurals de la Comunitat Valenciana, on es va analitzar l'escola rural valenciana durant la Segona República i el franquisme.⁵

El nostre treball s'enquadra en aquesta línia historiogràfica i se centra en el cas de la província de València des de les acaballes dels anys cinquanta del segle passat fins a 1985. Les coordenades espai-temps que proposem tenen gran importància per diversos motius. En primer lloc, per l'elevada taxa d'analfabetisme que afectava determinades zones rurals de la província de València. A més, aquestes zones van resultar especialment afectades pel despoblament a causa del flux migratori cap a la costa en el context del «desenvolupisme» dels anys seixanta i setanta, una situació que certament no ajudava en la lluita contra l'analfabetisme.

El 1958 la Diputació de València va crear el Patronat d'Educació Rural (a partir d'ara PER, o simplement Patronat), amb l'objectiu de lluitar contra l'analfabetisme de la població de zones rurals. Una de les principals finalitats era evitar el despoblament de les zones rurals i la desaparició dels pobles, per a la qual cosa la figura del mestre va ser considerada cabdal. No obstant això, la tendència dels mestres rurals de l'època era abandonar la seua destinació a causa de la falta d'incentius econòmics (retribucions molt baixes per l'esforç que suposava en molts casos viure en zones rurals) o acadèmics (absentisme escolar consentit pels mateixos pares perquè els fills ajudaren en les tasques del camp). El canvi en la titularitat del mestre impedia una tasca eficaç entre

¹ LACRUZ, Miguel. «Aulas entre rastrojos», *Revista de Educación*, núm. 322 (2000), pàg. 11-18 [«Monográfico: la educación rural»].

² SANTAMARÍA, Rogeli. *La escuela rural entre 1970 y 1990. Zona del río Villahermosa*. Castelló: Servei de Publicacions de la Universitat Jaume I, 1998.

³ FERNÁNDEZ, Juan Manuel; AGULLÓ, Carmen. «El problema de l'escola rural durant la Segona República», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 8 (2005), pàg. 29-62.

⁴ AGULLÓ, Carmen; FERNÁNDEZ, Juan Manuel. «La depuració franquista del profesorado de las Escuelas Normales de Alicante, Castellón y Valencia», *Revista de Educación*, núm. 364 (2014), pàg. 197-221.

⁵ AGULLÓ, Carmen. *L'escola rural valenciana durant la Segona República i el franquisme (1931-1970)*. València: Conselleria d'Educació i Ciència, 1995. [Inclòs dins de II Jornades d'Escoles Rurals de la Comunitat Valenciana, Xulilla, 1993].

la població escolar rural. Per això, un dels objectius específics del PER era aconseguir la permanència del mestre rural en la seua destinació.

L'objectiu d'aquest treball és determinar en quina mesura el PER va contribuir al desenvolupament educatiu i cultural d'alguns municipis rurals i analitzar com es va dur a terme eixa tasca, així com el paper dels docents que hi estaven implicats. A més, esbrinarem si el Patronat va actuar com a agent dinamitzador de l'economia rural valenciana. Finalment, analitzarem la capacitat d'adaptació del Patronat als canvis socials, educatius i polítics que es van produir a Espanya durant el període de transició política democràtica, i el protagonisme dels docents en aquest procés. En definitiva, aquest article pretén contribuir a entendre millor el procés d'alfabetització del món rural valencià des de la dècada dels anys 1960 fins a l'inici de la democràcia, tot destacant el grau d'implicació dels mestres.

Per aconseguir els objectius proposats hem consultat fonts documentals històriques (documents d'arxiu i fonts impreses) custodiades en l'Arxiu de la Diputació Provincial de València (ADPV). Així mateix, s'han emprat fonts de bibliografia secundària que han permés contextualitzar i fonamentar el treball, formular els objectius i extraure'n les conclusions. Quant als documents d'arxiu, s'han consultat i analitzat expedients generals, subvencions, documents de comptabilitat, pressupostos i nombrosos oficis certificats, sol·licituds i cartes relacionades amb el PER. L'anàlisi de documents d'arxiu pot presentar problemes metodològics, com ara l'establiment del criteri d'estudi. Nosaltres hem decidit utilitzar preferentment el cronològic, encara que de vegades la falta de documents ha dificultat el seguiment de les sèries històriques. Un altre problema metodològic rau en la dispersió de les fonts, és a dir, en l'existència d'informació referent a un mateix assumpte (per exemple, els pressupostos) en diferents unitats arxivístiques. També hem emprat fonts impreses, com les memòries de la Diputació, els reglaments del Patronat i les actes de les sessions del PER, així com programes de cursos per a mestres, retalls de premsa i publicacions docents, entre d'altres. Finalment, s'ha consultat l'edició digitalitzada de la *Gaceta de Madrid* i la *Gaceta de la República* per conèixer la legislació de l'època sobre educació.

Quant a la creació del PER, cal assenyalar que va estar marcada per tres processos interrelacionats que van ocórrer durant el segle xx: l'èxode rural, l'evolució per sectors de la població activa a Espanya i l'alfabetització de la població. Les migracions que van tenir lloc a Espanya durant el segle xx van estar unides a un complex procés de transformació socioeconòmica. Com assenyala Camarero, l'èxode rural es va caracteritzar per un important flux de població des de les àrees rurals i poc desenvolupades a uns quants pols de

desenvolupament centrats en les grans metròpolis.⁶ En conseqüència, es va produir un transvasament de la població activa des del sector primari (agricultura) cap als sectors secundari (indústria) i terciari (serveis).

Des del principi del segle xx es va produir a Espanya un moviment migratori des del camp cap a la ciutat a causa de la falta de possibilitats d'ocupació en el sector agrícola, solament frenat en el període de la Guerra Civil i la postguerra. Però és en la dècada dels anys cinquanta quan es va produir a Espanya un desenvolupament econòmic que va afectar l'àmbit industrial i el sector serveis, i que va promoure un intens flux migratori des del medi rural a l'urbà. Aquests fluxos migratoris van ser reforçats per la industrialització en les ciutats i l'auge del turisme en els anys seixanta i setanta. Per tant, entre 1950 i 1980 va tenir lloc un autèntic èxode rural, entès com un moviment migratori des del camp a la ciutat en relació amb la crisi de l'agricultura tradicional (mecanització del camp i excedents de mà d'obra) i el desenvolupament industrial, que oferia llocs de treball en les indústries urbanes. L'èxode rural va aconseguir el seu apogeu durant la dècada dels anys seixanta, que correspon al període de màxim creixement i concentració urbana. En eixos anys Espanya va deixar enrere el seu passat agrari i rural per orientar l'activitat econòmica cap als serveis. L'any 1900 el 48% de la població espanyola vivia en nuclis amb menys de 2.000 habitants (municipis rurals). El 1991 aquest percentatge havia baixat fins al 25%;⁷ actualment, és d'un 6%.⁸ En opinió de Collantes, la migració de la població rural, atreta pels millors sous en la indústria, va donar com a resultat una «desagrarització del camp».⁹

En la província de València, entre 1900 i 1960 va haver-hi una constant aflluència de població des de les comarques interiors a les litorals, encara que no es pot parlar pròpiament d'un èxode rural. És als anys seixanta i setanta quan es va produir el major transvasament de població des de les comarques interiors a les litorals, tot coincidint amb l'època de màxim desenvolupament econòmic i amb l'acceleració del procés d'urbanització.¹⁰ A més, en els anys seixanta s'inicia un

⁶ CAMARERO, Luis Alfonso. *Del éxodo rural y del éxodo urbano. Ocaso y renacimiento de los asentamientos rurales en España*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1993.

⁷ SLOMP, Henk Jan. *La despoblación del medio rural español*. Tesi doctoral, Facultad de Ciencias Espaciales (Spatial Sciences), Universidad de Groningen, Países Bajos, 2004.

⁸ INE. Anuari Estadístic de Espanya, 2013. Recuperat de <http://www.ine.es/>.

⁹ COLLANTES, Fernando. *Los orígenes históricos de la despoblación en Aragón y España*. Postgrado on-line en Políticas Demográficas y Económicas frente a la Despoblación. Zaragoza/Huesca: Universidad de Zaragoza, 2004.

¹⁰ LLORENS, Manuel (director). *Gran Enciclopedia Valenciana*. València: Difusora de Cultura Valenciana, 1991; MIRANDA, María Jesús. «Evolución de la población dispersa en la Comunidad Valenciana en el siglo xx», *Cuadernos de Geografía*, núm. 39 (1986), pàg. 289-301.

fort procés d'industrialització, de desenvolupament dels serveis i d'urbanització i construcció, que afavorirà encara més la migració de les zones rurals als principals focus de desenvolupament de la província de València. En el cas concret de la ciutat de València, l'existència d'una base industrial artesanal, l'elevada concentració demogràfica de la ciutat i l'absorció de grans volums de rendes (principalment derivats del desenvolupament agrícola: cítrics i hortalisses) van ser els factors essencials per a l'increment del sector industrial. La creixent demanda de béns i serveis, així com la progressiva obertura al mercat internacional a partir dels anys seixanta, va provocar forts corrents immigratoris cap a la ciutat de València. En línies generals, durant el anys seixanta es va despoblar l'interior de la província de València i va augmentar la densitat demogràfica en el litoral.¹¹

Un aspecte central que cal tenir en compte en el context d'aquesta recerca són els nivells d'alfabetització de la població. Fins a l'any 1910 la quantitat de població alfabetitzada a Espanya era molt baixa (inferior al 50% del total) i sense gaires diferències respecte al cens anterior (vegeu la Taula 1). Aquesta penosa situació encara era més greu al medi rural, on vivia la majoria de la població.¹² Segons Liébana,¹³ les diferències entre 1900 i 1940 es van produir a causa dels canvis socials i econòmics (èxode rural i creixement urbà) esdevinguts en els anys vint i trenta, per la ferma política d'escolarització i alfabetització duta a terme durant la Segona República i per l'important paper que tingué la producció impresa i la informació ideològica durant aquest període. Autors com Agustín Escolano, Antonio Viñao i Ramón López també destaquen el paper del període republicà en aquest procés gradual d'alfabetització.¹⁴ Al llarg de la segona meitat del segle xx Espanya va passar de ser una societat amb una alfabetització restringida a una societat d'alfabetització generalitzada, com es desprén de les dades de la taula 1. No obstant això, es mantenia una gran diferència entre les zones rurals i les ciutats quant al percentatge de

¹¹ MORALES, Alfredo (coord.). *Atlas temático de la Comunidad Valenciana*. Valencia: Levante-emv, 1991.

¹² BOZA, Mariano; SÁNCHEZ, Miguel Ángel. «Las bibliotecas en las misiones pedagógicas», *Boletín de la Asociación Andaluza de Bibliotecarios*, núm. 74 (2004), pàg. 41-51.

¹³ LIÉBANA, Alfredo. *La educación en España en el primer tercio del siglo XX: la situación del analfabetismo y la escolarización*. Madrid: Universidad de Mayores de Experiencia Recíproca, 2009.

¹⁴ ESCOLANO, Agustín. *La educación en la España contemporánea*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2002; ESCOLANO, Agustín (coord.). *Historia ilustrada de la escuela en España. Dos siglos de perspectiva histórica*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2006; LÓPEZ, Ramón. «El utillaje escolar en la segunda mitad del siglo XX», ESCOLANO, A. (coord.) *Historia ilustrada de la escuela en España, dos siglos de perspectiva histórica*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2006; VIÑAO, Antonio. *Escuela para todos. Educación y modernidad en la España del siglo XX*. Madrid: Marcial Pons Ed., 2004.

població analfabeta. En el cas valencià la taxa d'analfabetisme en zones rurals se situava en el 14,87%, i en els nuclis urbans es reduïa al 8,11%.¹⁵

	Població alfabetitzada (%)	Població analfabeta (%)	Variació de la població alfabetitzada entre dècades (%)
1887	38,51	61,39	–
1900	43,79	56,07	5,28
1910	49,36	50,31	5,57
1920	56,5	42,88	7,14
1930	67,59	31,13	11,09
1940	76,83	23,17	9,24
1950	82,66	17,34	5,83
1960	86,26	13,74	3,6
1970	91,20	8,8	4,94
1981	93,64	6,36	2,44
1991	96,75	3,25	3,11
2001	97,40	2,6	0,65
2011	97,9	2,1	0,5

TAULA I: *Evolució de la població alfabetitzada i analfabeta de més de 10 anys a Espanya (1887-2011). Font: Elaboració pròpia a partir de dades de Gabriel i del Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament*¹⁶

2. EL PATRONAT D'EDUCACIÓ RURAL: L'ESFORÇ CONTRA L'ANALFABETISME DE LA DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Davant el progressiu èxode rural, la Diputació de València va millorar les infraestructures, com ara l'habilitació del servei telefònic i la construcció de les cases del metge. Es tractava de mesures que permetien donar servei a la

¹⁵ INE. Fons documental de l'Institut Nacional d'Estadística, 2014. Cens de població de 1960. Recuperat de <http://www.ine.es/>.

¹⁶ GABRIEL, Narciso de. «Alfabetización, semialfabetización y analfabetismo en España (1860-1991)», *Revista Complutense de Educación*, vol. 8 (1) (1997), pàg. 199-231. En la informació original de Narciso de Gabriel apareixen l'alfabetització i l'analfabetisme per gènere; per al nostre estudi els hem agrupat. D'igual manera, hem agrupat la població analfabeta i la semialfabetitzada, que apareixia separada fins a 1940 en la font citada. PNUD. Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo. *Indicadores Internacionales sobre Desarrollo Humano* (2013). Recuperat de <http://hdr.undp.org/es/>.

població rural a fi d'evitar que marxés. La Diputació era conscient que una altra figura cabdal per a evitar la desaparició de pobles era la del mestre. No obstant això, la tendència dels titulars de les escoles rurals era abandonar la seua destinació quan se'ls presentava l'ocasió. Això suposava un canvi constant del titular de l'escola, que impedia una tasca continuada i efectiva entre la població escolar rural. En aquest context d'èxode rural i de gran desequilibri en l'índex d'analfabetisme entre zones rurals i urbanes, la Diputació de València va fundar el Patronat d'Educació Rural, tal com va recollir la premsa local de l'època que reproduïm en la imatge 1.

CONSTITUCION DEL PATRONATO DE EDUCACION RURAL

En el día de ayer, y bajo la presidencia del Gobernador civil, don Jesús Posada Cacho, se constituyó el Patronato de Educación Rural de la Diputación. Asistieron el presidente de la misma, don Bernardo de Lassala; los diputados provinciales don Amadeo Llacer y don Diego Sevilla Andrés; el jefe del S. E. M., don Cándido Salazar; don Ricardo Marin, director de la Normal; don José Vela, inspector jefe de Primera Enseñanza; don José Cucalón, jefe del Frente de Juventudes; don Vicente López Rosat, secretario local del Movimiento, y doña Pilar García Latorre, delegada de la Sección Femenina.

El señor De Lassala, como presidente del Consejo Pleno, expuso la finalidad del Patronato, que procurará fomentar la permanencia de los maestros rurales, con ayudas económicas, y la cultura en dichos medios creando bibliotecas, organizando cursos de extensión cultural y campañas contra el analfabetismo.

Intervinieron brevemente los señores Salazar, Vela y Sevilla Andrés, acordándose el nombramiento de una ponencia para la confección del concierto de ayuda a los maestros rurales que habrá de someterse al pleno para su aprobación.

El señor Posada Cacho señaló finalmente las directivas que deben presidir el funcionamiento del Patronato, del que espera grandes beneficios para nuestra provincia.

IMATGE 1: *Constitució del Patronat en la premsa. Font: Las Provincias, 1959*

Els objectius principals que es plantejava aquesta institució eren els següents:¹⁷

- Lluitar contra l'analfabetisme de la població escolar rural.
- Aconseguir que els mestres destinats a escoles rurals hi romangueren com a mínim sis anys.
- Promoure altres dimensions formatives, com ara que la població escolar de les zones rurals de la província de València visitaren llocs d'Espanya o de València amb importància històrica, industrial, cultural i artística.

El juliol de 1958 es va aprovar el Reglament del PER, que establia els requisits que els municipis havien d'acomplir per a rebre subvencions d'aquesta institució:

- Rebre un informe favorable de la Inspecció Provincial de Primer Ensenyament.
- Població no superior a 1.500 habitants.
- Població allunyada de centres d'educació.
- Centres escolars insuficientment dotats.

Per aconseguir l'alfabetització del medi rural —objectiu principal del PER— el Reglament concretava les funcions del Patronat: construcció d'escoles, de cases per als mestres i de biblioteques infantils; formació dels mestres mitjançant cursets, viatges i subscripcions a publicacions; préstec o donació d'instruments per a afavorir l'ensenyament, entre d'altres. Una de les funcions bàsiques del PER per a aconseguir-ne l'objectiu principal era estimular els mestres perquè triassen destinacions rurals i hi romanguessen. Amb aquesta finalitat, els contractes entre el PER i els mestres contenien clàusules de permanència, de bonificacions i de continguts. Els mestres es comprometien a romandre a l'escola rural un mínim de sis anys, per la qual cosa rebien una bonificació de 5.000 pessetes anuals, que s'incrementaven en 500 durant la segona anualitat i en 250 a partir de la tercera. Aquestes bonificacions no s'abonaven en efectiu, sinó que el mestre estava obligat a obrir un compte d'estalvi. Era una mesura

¹⁷ GARCÍA, Ignacio. *Estratègies didàctiques en ciències experimentals dels mestres del Patronat d'Educació Rural de la Diputació de València (1958-1985)*. Tesi doctoral, Universitat de València, 2014.

per a assegurar la permanència, ja que el titular no podia retirar les bonificacions fins que es compliren els sis anys contractats. En la imatge 2 apareix un exemple de contracte en el qual es mostren els compromisos que adquirien els mestres.

El 1977 entra en vigor un nou Reglament per a adequar el Patronat a la Llei general d'ensenyament que desenvolupa l'educació general bàsica (EGB). Es va aprofitar aquesta modificació per incloure noves funcions del PER, com l'edificació de guarderies infantils i l'organització de conferències sobre temes de caràcter agrícola, sanitari, industrial i social. Així mateix, el Reglament de 1977 incloïa la creació de premis, cursos, viatges i subscripcions a publicacions per a estimular la formació dels mestres de zones rurals, i excursions escolars a la ciutat de València. Finalment, el Reglament plantejava la creació de centres d'esbarjo i activitats d'oci com a activitats complementàries a l'acció escolar. Per a les activitats culturals complementàries, el Reglament preveia la contractació de mestres de reforç.

El 1980 el PER va assumir la formació permanent d'adults en zones rurals, tot i que en la pràctica ja s'havia encarregat d'aquesta funció amb anterioritat.¹⁸ A més, van canviar els criteris per a concedir subvencions a activitats extraescolars. D'aleshores ençà, el ple del Patronat valorava el programa d'activitats presentat pel mestre per concedir la subvenció. D'aquesta manera s'afegia un criteri pedagògic als geogràfics i econòmics ja establerts anteriorment. Posteriorment, el 1983 el president del Patronat va elevar al ple la proposta de suspensió del contracte de permanència tal com existia en aquell moment. Es tractava d'atorgar més importància a la iniciativa i participació dels mestres en activitats extraescolars, jornades de convivència, etc., que a la simple permanència. El 1984 es van celebrar a València unes Jornades Pedagògiques a l'Institut Valencià de Sordmuts dedicades a la reforma del Reglament del Patronat.

¹⁸ Reglament del Patronat d'Educació Rural, 1980, ADPV, E.9.4.2 c.1.

CONTRATO

Que el Patronato de Educación Rural de la Excm. Diputación Provincial de Valencia
celebra con el señor Maestro quo suscribe, don

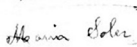
A tenor de lo dispuesto en el apartado b) del Art.º 5.º del Reglamento del Patronato de Educación Rural aprobado por acuerdo de la Excm. Diputación Provincial de Valencia, en su sesión de 30 de julio de 1938, D.ª *Maria Soledad Soledad*..... Maestro Nacional propietario de la Escuela *Abierta*..... de *Los Olivos C. Requena*..... de esta provincia, estimando su vocación como servicio debido a Dios y a la Patria, se compromete:

- 1.º — A realizar la función docente con fidelidad a la verdad y al bien, dentro de los Principios Fundamentales del Movimiento Nacional.
- 2.º — A ofrecer una dedicación especial a la enseñanza de la Geografía e Historia de España y de Valencia, de acuerdo con los guiones que a este efecto recibirá del Patronato de Educación Rural de la Excm. Diputación Provincial.
- 3.º — A organizar y dirigir las instituciones complementarias que permitan sus posibilidades, régimen disciplinario y activo, especialmente las Asociaciones de Padres de Alumnos y Protectores de la Escuela.
- 4.º — Colaborar con la familia, la Párroquia y el Frente de Juventudes o Sección Femenina, en la formación de los alumnos que le están encomendados.
- 5.º — Se compromete, asimismo, para que su labor sea fecunda y trascendente, a permanecer en la localidad por un tiempo mínimo de SEIS AÑOS.

El Patronato de Educación Rural de la Excm. Diputación Provincial de Valencia, como compensación a los trabajos extraordinarios que realice el educador, se compromete a:

- 1.º — Facilitar el material y mobiliario escolar necesarios a la función docente.
- 2.º — Entregar a la Escuela los medios audiovisuales que se estimen pertinentes.
- 3.º — Dotar a los niños de equipos para la práctica de los deportes y juegos de más arraigo en la zona escolar.
- 4.º — Hacer grata la estancia del Maestro en la localidad, facilitándole libros, revistas y elementos que puedan completar y perfeccionar su formación.
- 5.º — Otorgar al Maestro una bonificación que se fija en CINCO MIL PESETAS, incrementadas en quinientas pesetas para la segunda anualidad y doscientas cincuenta a partir de la tercera.
- 6.º — Las bonificaciones a que se refiere el apartado anterior se ingresarán en una libreta de ahorro en el establecimiento que se acuerde (Art.º 7.º del Reglamento de este Patronato).
- 7.º — El traslado del educador fuera de la localidad, será motivo de rescisión del contrato, con pérdida de los beneficios obtenidos (Art.º 12).
- 8.º — El Sr. Maestro podrá solicitar anticipos a cuenta de sus anualidades seis meses después de haber comenzado el cumplimiento del presente contrato.

El Patronato, considerando que el Sr. Maestro firmante de este escrito es hombre de vocación clara, que en todo momento observará una ejemplar conducta en el orden moral y social, estima que el presente contrato no dará lugar a conflictos de ninguna clase, ya que en todo momento presidirá en las relaciones de los contratantes el buen sentido y la voluntad decidida de cumplir la letra y el espíritu del Reglamento de este Patronato, pero, en caso contrario, los litigios y dificultades que puedan surgir serán resueltos por el Consejo Pleno de este Patronato, haciendo renuncia las partes a cualquier otro fuero o jurisdicción.

IMATGE 2: *Contracte d'un mestre del PER. Font: Arxiu de la Diputació Provincial de València E.9.4.2 c.3, 1972*

Els mestres s'hi van reunir per tractar els criteris que s'haurien de tenir en compte en la redacció dels nous estatuts. Finalment, el 22 d'octubre del 1984 va ser creat l'Institut Valencià d'Educació Rural (IVER) en substitució del PER, amb la finalitat de potenciar l'escola i la cultura en l'àmbit rural de la província de València. L'IVER aspirava a convertir-se en el nexa d'unió entre els mestres i les escoles rurals per a la millora de l'educació i l'ensenyament. L'IVER va continuar donant subvencions de tipus assistencial (ajudes a biblioteques escolars, material didàctic, reparació d'escoles, etc.), però va introduir noves activitats amb especial atenció als docents. Una de les innovacions més importants de l'IVER va ser la realització de projectes comarcals d'activitats

extraescolars. En la direcció del nou organisme les assemblees comarcals tenien molta importància, atès que estaven integrades per tots els membres de les escoles rurals d'una comarca. Cada comarca tenia un coordinador que actuava com a representant davant el Consell Permanent de l'IVER (màxima autoritat). Els coordinadors tenien la missió de proposar els programes d'activitats en cada comarca segons les necessitats de l'àrea rural en qüestió. Podem parlar, així doncs, d'un model executiu molt més descentralitzat que el PER, en què s'atorgava més capacitat de decisió als docents que treballaven en l'aula municipi i eren coneixedors, per tant, de les autèntiques necessitats educatives culturals de la població infantil.

En síntesi, el PER es va crear com una mesura per a reduir la pèrdua de població rural i millorar l'índex d'alfabetització en una època marcada per l'èxode rural i l'alt índex d'analfabetisme. Amb aquest objectiu, la Diputació va considerar prioritari eradicar el problema d'abandonament dels docents que existia en aquells moments. Més endavant, el PER va haver d'evolucionar i adaptar-se als canvis educatius i als esdeveniments històrics de la seua època, entre els quals cal destacar la introducció de l'educació general bàsica (EGB) i el canvi de règim polític.

El nombre de municipis amb mestres contractats, així com el nombre de mestres vinculats amb el PER, va variar amb el pas del temps. Amb les dades obtingudes i malgrat la dificultat inherent a les fonts primàries, hem confeccionat la taula 2, on es pot apreciar que, tot i que a l'inici van ser menys, el nombre de docents contractats es va mantenir entre seixanta i setanta. Així mateix, el nombre d'escoles amb docents vinculats al PER va oscil·lar entre vint i quaranta. En l'etapa final (anys vuitanta) es va produir una caiguda en el nombre de mestres a causa de la falta de renovació de contractes per part de la Diputació. Resulta versemblant pensar que entre les causes d'aquest procés hi ha el traspàs de competències educatives de l'Estat a les comunitats autònomes i l'augment d'oferta de places de mestres en centres educatius.

Any	Municipis	Mestres
1963		16
1967		16
1970	38	73
1971	38	59
1972	36	74
1973		71
1974	31	
1975		61
1976	35	60
1977	33	65
1978	28	60
1979	21	68
1980	27	64
1981	23	66
1982	27	66
1983	27	57
1984	23	43
1985		34

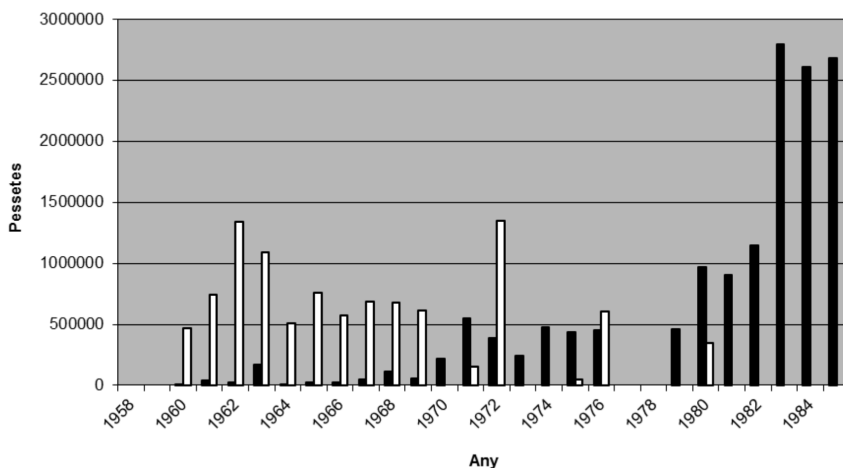
Taula 2: *Nombre de municipis i mestres contractats pel PER. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Arxiu de la Diputació Provincial de València*

3. PRINCIPALS ACTIVITATS FINANÇADES PEL PATRONAT D'EDUCACIÓ RURAL

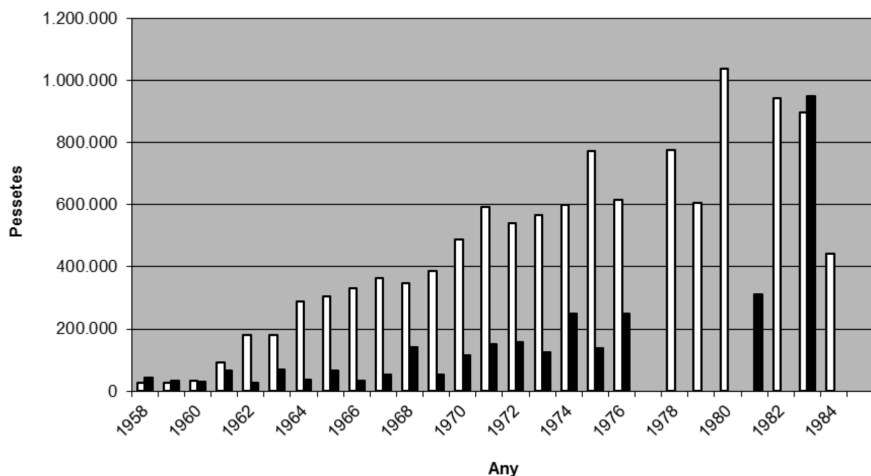
Les partides pressupostàries recollides en les memòries del PER han permés analitzar les diferents activitats a les quals es destinaven anualment les dotacions econòmiques. Els valors quantitius d'algunes de les partides més significatives s'han representat en els gràfics 1 i 2. Per a l'anàlisi de l'evolució de les diferents partides pressupostàries hem agrupat les dades per dècades: 1960-1969, 1970-1979 i 1980-1985. L'absència de dades en les fonts primàries impedeix fer una anàlisi completa de totes les partides en tots els anys estudiats; no obstant això, en el gràfic 1 hem representat els pressupostos dedicats a material didàctic i construccions escolars; i en el 2 els dedicats a viatges culturals i personal docent. S'han escollit aquestes partides perquè són les més importants i les que es mantenen al llarg de l'existència del Patronat.

Quant al primer període (1960-1969), es fa palés que el PER va finançar les activitats següents: despeses en formació del personal docent, adquisició de material didàctic, viatges culturals, construccions escolars, vedats i campaments d'estiu, activitat que es va incorporar el 1967. Amb el canvi de dècada es va produir una ampliació en els ítems subvencionats, de manera que entre 1970-1979 el PER, a més dels anteriors, va finançar l'adquisició de televisions i premis i material per a la defensa de la naturalesa, entre d'altres. En l'últim període del PER (1980-1985) es van incorporar a la subvenció les activitats següents: transport escolar, biblioteques escolars, reparació d'escoles, manteniment de guarderies, jornades pedagògiques (anomenades «jornades de convivència» i «jornades de defensa de la naturalesa»), activitats extraescolars de centre i el projecte comarcal. Aquest darrer període coincideix amb la primera etapa dels ajuntaments democràtics, que també va marcar la vida política de les diputacions provincials.

Les partides subvencionades que apareixen en els tres períodes estudiats mostren una clara evolució des de les necessitats bàsiques al començament, com ara personal docent i construccions, cap a l'aparició de partides específiques per a millorar el procés d'ensenyament-aprenentatge, com per exemple els materials tecnològics i els de camp, que avui anomenem educació ambiental. Això es fa més palés en l'últim període, quan van aparèixer ajudes per a jornades pedagògiques i projectes comarcals.

GRÀFIC 1: Sèrie històrica del pressupost en material didàctic (negre) i en construccions escolars (blanc). Patronat d'Educació Rural, 1960-1985. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Arxiu de la Diputació Provincial de València

GRÀFIC 2: Sèrie històrica del pressupost en viatges culturals (negre) i en personal docent (blanc). Patronat d'Educació Rural, 1960-1985. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Arxiu de la Diputació Provincial de València

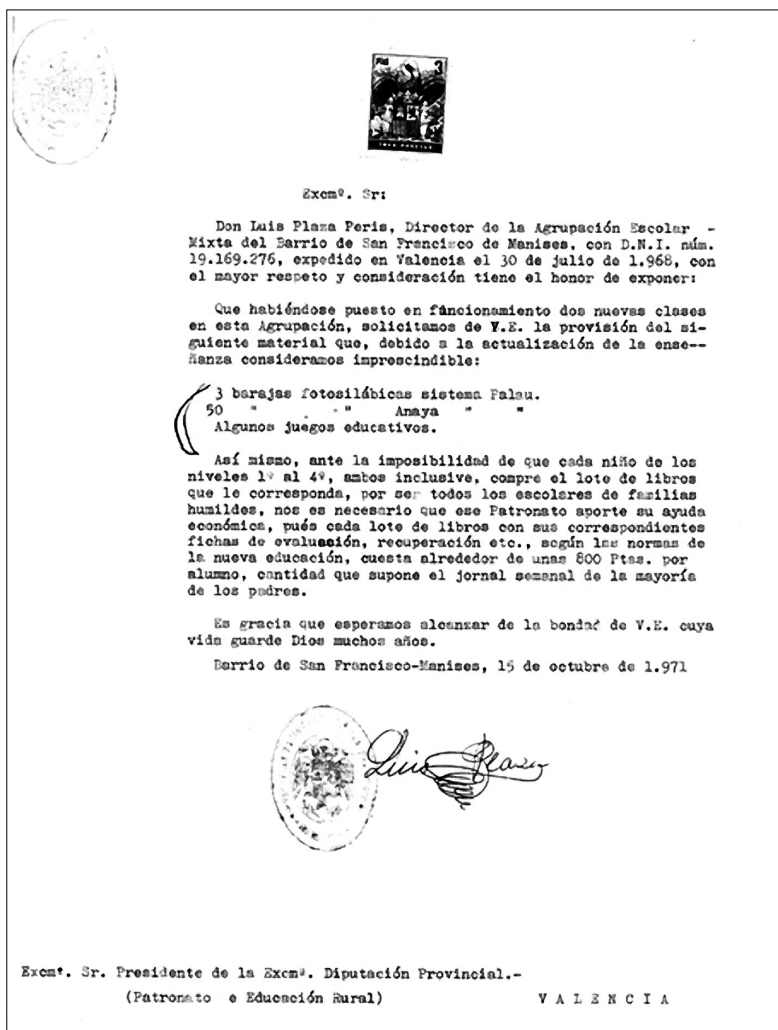
De l'anàlisi dels gràfics 1 i 2 es pot destacar que en la primera dècada del PER la principal partida pressupostària va ser la dedicada a les construccions escolars (84%), amb gran diferència respecte a les altres partides, que suposaven aproximadament un 5% cadascuna. En acabar la dècada, la despesa destinada a construccions escolars continuava en primer lloc (56%), encara que sense tanta diferència respecte de la dedicada al personal docent (32%). La resta de partides sempre rebien al voltant del 5% del total de les subvencions. Tot sembla assenyalar que la prioritat pressupostària en la primera dècada estava centrada en les construccions escolars a causa de la manca d'infraestructures docents durant aquesta època. Es tractava de contrarestar les deficiències existents en els municipis on s'havia d'actuar que no podien ser abordades per les corporacions locals.

En contrast amb la primera dècada, caracteritzada per les construccions, durant els anys setanta s'observa un increment en la partida destinada a material didàctic. Aquest canvi coincideix amb la consolidació dels moviments de renovació pedagògica, que van tenir una notable influència en les tasques docents dels mestres. Aquesta tendència es consolida els anys vuitanta, ja que aquesta partida es veu incrementada fins a la desaparició del PER. Per tant, la despesa en material didàctic, que havia sigut molt irregular fins a 1969, des de 1970 fins a la fi de la sèrie històrica no solament es va fer més regular, sinó

que es va incrementar gradualment. Els anys vuitanta va aparéixer una partida molt important de reparació d'escoles, i la destinada a construccions escolars pràcticament va desaparéixer. Possiblement les construccions realitzades els anys seixanta havien començat a sentir el pas dels anys. A més, cal tenir en compte que moltes es van bastir amb les deficiències pròpies de l'època. Com ja s'ha indicat, les construccions escolars, en línies generals, van suposar una gran inversió fins a l'any 1972, perquè era un objectiu necessari per al projecte del PER. Posteriorment, la finalització de les obres va permetre la redistribució dels recursos, la qual cosa es va traduir en la possibilitat de finançament d'altres activitats, com, per exemple, el transport escolar, les biblioteques o la reparació d'escoles ja existents.

D'altra banda, les despeses en personal docent van augmentar gradualment al llarg de tota la sèrie històrica, la qual cosa fa palesa la importància de la figura del docent i ens permet entreveure l'èxit de la política de permanència dels mestres impulsada pel PER. Els viatges culturals són un dels pocs ítems que es van mantenir constants al llarg de tota la sèrie històrica. En l'estudi s'ha constatat que aquesta continuïtat s'emmarca en la bona acollida que van tenir entre els escolars, en un context en què les visites culturals dels escolars de la província a la ciutat de València van servir a molts per a, per exemple, veure per primera vegada la mar. D'altra banda, la introducció de la televisió en algunes zones rurals és un altre element que supera l'àmbit escolar i suposa un potent dinamitzador cultural, equivalent a la introducció de les TIC en l'escola actual. En l'última etapa del PER (ja com a IVER) es van incorporar les Jornades Pedagògiques, en un intent de fer valer la figura dels docents i la seua tasca, mitjançant la millora dels aspectes metodològics, tot coincidint en el temps amb les activitats dels moviments de renovació pedagògica.

El Patronat va destinar subvencions en material didàctic innovador al desenvolupament educatiu de les zones rurals, però en l'estudi s'ha detectat que de vegades van ser destinades més aviat a cobrir necessitats bàsiques escolars (paper, bolígrafs, diccionaris, grapadora, guix...). N'és bon exemple el cas del CP xxv Años de Paz de Serra, que el 1984 va sol·licitar una ajuda per a una màquina multcopista, una pantalla de projector, unes diapositives i un radiocasset per un valor aproximat de 200.000 pessetes. Finalment amb la quantitat de la subvenció realment es va comprar paper, pots de pintura al tremp, guix i mapes murals. En qualsevol cas, l'anàlisi de les fonts consultades sembla indicar que el PER va dotar els centres de material didàctic. En la imatge 3 s'aprecia una sol·licitud dels docents.

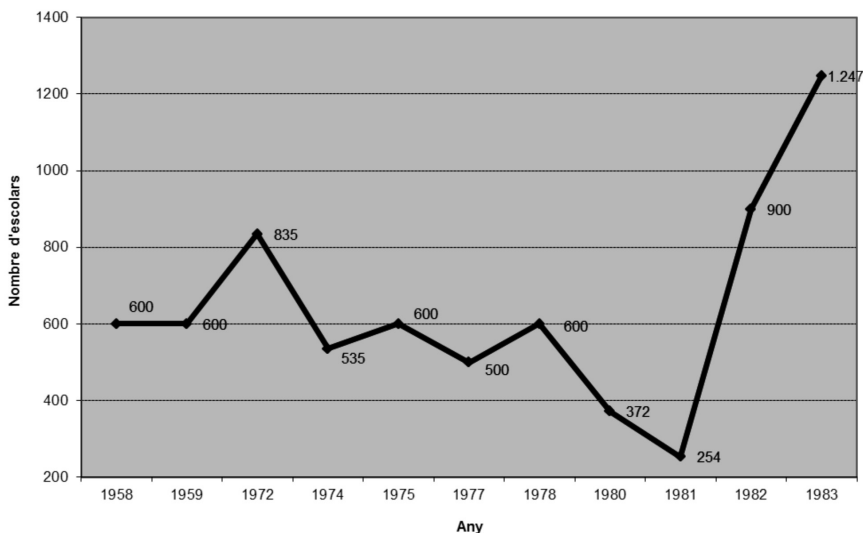
IMATGE 3: Sol·licitud de material al PER. Font: Arxiu de la Diputació Provincial de València.

E.9.4.2 c.3, 1971

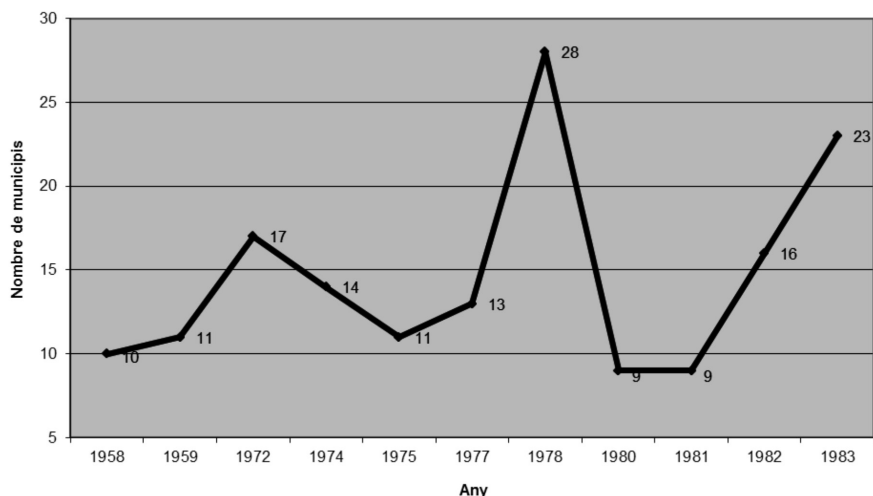
En els pressupostos s'inclouïa un apartat d'imprevistos per atendre les demandes que no formaven part de cap capítol habitual. Hem comprovat que quan des de les escoles es demanaven subvencions en anys successius per a un mateix concepte, el PER creava una nova partida en el pressupostos que

incorporava eixes demandes. El cas dels televisors resulta paradigmàtic: en un primer moment estaven inclosos dins de la partida de material didàctic, però va arribar un moment en què les demandes de les escoles per a obtenir-ne un van ser tan nombroses que finalment el PER va crear una partida *ad hoc*. Aquesta circumstància deixa entreveure que, després dels primers anys, els docents van ser capaços de modular els pressupostos del PER. Això és, després de finançar les activitats imprescindibles durant la dècada dels seixanta (construccions escolars i personal docent), els responsables del PER es van mostrar flexibles i van adaptar el pressupost a les necessitats reals dels mestres i les escoles. D'altra banda, la incorporació de noves estratègies innovadores per part dels docents, com ara la utilització de mitjans audiovisuals, va suposar la sol·licitud de noves subvencions.

La Diputació, a través del PER, va donar suport a la realització de viatges culturals per a escolars de zones rurals, que era uns dels objectius. Als gràfics 3 i 4 s'observa l'evolució tant del nombre d'escolars com de municipis subvencionats per realitzar viatges culturals. Suposa una mitjana anual aproximada de 15 municipis i 640 escolars subvencionats.

GRÀFIC 3: Nombre d'escolars subvencionats pel PER en viatges escolars. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Arxiu de la Diputació Provincial de València

GRÀFIC 4: *Nombre de municipis subvencionats per realitzar viatges escolars. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Arxiu de la Diputació Provincial de València*

Un dels aspectes importants detectats en el nostre estudi és que el PER va suplir en molts casos els incompliments de l'Administració central. Per exemple, el desembre de 1962 el PER va sol·licitar al Ministeri d'Educació Nacional l'abonament del 50% de l'import de la construcció de tres escoles, segons la legislació vigent de l'època. Aquests pagaments no sempre s'efectuaven amb puntualitat ni abastaven la totalitat de l'import convingut, la qual cosa obligava la institució valenciana a intervenir per avançar el pagament o completar la quantia. De vegades el Patronat va assumir funcions de l'Estat i va actuar com a intermediari entre els ajuntaments i l'Administració estatal. N'és bon exemple el cas de la Pobleta (Andilla). L'alcalde de la localitat havia sol·licitat una subvenció a l'Estat per a la reparació de l'escola, que estava en ruïnes. Com que no es va fer efectiva, el Patronat va haver de derivar l'alumnat a l'escola més propera, la qual cosa va suposar una inversió de 150.000 pesettes per al transport escolar fins a la població de Villar del Arzobispo.

Malgrat l'existència d'unes normes per a atorgar les ajudes, en alguns casos el Patronat va ser flexible en l'aplicació del Reglament. En el cas de la localitat d'Algemés, per exemple, l'alcalde va manifestar la necessitat de proporcionar educació als xiquets de famílies pobres acollits per l'Auxili Social, ja que l'Ajuntament els proporcionava alimentació però no educació. Davant aquesta circumstància, el PER es va plantejar la necessitat de construir escoles al costat

del menjador social i va condicionar el repartiment d'aliments a l'assistència a escola. En aquest cas el PER va assumir més funcions de les establertes en el Reglament perquè no va tenir en compte que aquesta població superava els 1.500 habitants i per tant no podia ser considerat municipi rural. Un altre exemple en aquest mateix sentit el trobem en el fet que el PER va concedir una ajuda de 27.000 pessetes a l'Institut Valencià de Sordmuts per a comprar un aparell de cinema, malgrat que es tractava d'una institució urbana i per tant escapava de l'àmbit rural.

L'any 1983, en plena etapa democràtica, el PER va començar una campanya per a enviar dos lots anuals de llibres a totes les escoles rurals, amb independència de la seua vinculació a l'organisme. D'altra banda, també a partir de 1983, tots els mestres rurals, dependents o no del PER, podien acudir a les jornades de convivència organitzades pel Patronat. Per tant, s'ampliaven els beneficiaris dels estímuls als docents, la qual cosa va repercutir en els alumnes.

Una altra iniciativa pedagògica del PER que apareix a les fonts consultades és la creació i el manteniment dels anomenats vedats escolars, que tenien l'objectiu d'aproximar els escolars a l'entorn i complementar els ensenyaments de les aules amb vivències de la vida rural. Els vedats escolars suposaven un plantejament educatiu alternatiu, ja que s'hi podien treballar continguts del currículum escolar en contacte directe amb la natura i els escolars veien qüestions pràctiques més enllà de la teoria dels llibres. Aquestes instal·lacions podien generar en els escolars una sèrie de valors i actituds de protecció del medi, en el sentit més ample, objectiu avui plenament consensuat en el medi educatiu i impulsat des de l'àmbit de l'educació ambiental i per a la sostenibilitat.¹⁹

Hi havia vedats de diferents activitats, com ara forestals, ramaders, apícoles..., que a més de l'aprofitament didàctic tenien un rendiment econòmic. Eren en terrenys cedits per particulars o l'Administració i la seua gestió estava en mans dels centres educatius i dels ajuntaments en els quals es trobaven. Les

¹⁹ DUNLAP, Riley. «The new environmental paradigm scale: From marginality to worldwide use», *Journal of Environmental Education*, 40 (1) (2008), pàg. 3-18; HICKS, David; HOLDEN, Cathie. «Exploring the Future. A Missing Dimension in Environmental Education», *Environmental Education Research*, 1 (2) (1995), pàg. 185-193; MURGA, María Ángeles. «Percepciones, valores y actitudes ante el desarrollo sostenible. Detección de necesidades educativas en estudiantes universitarios», *Revista Española de Pedagogía*, 240 (2008), pàg. 327-344; NOVO, María; MURGA, María Ángeles. (coord.). «Educar para el desarrollo sostenible», *Revista de Educación*, núm. extraordinari (2009), pàg. 17-22; TILBURY, Daniella. «Environmental education for sustainability: defining a new focus of environmental education in the 1990s», *Environmental Education Research*, 1 (2) (1995), pàg. 195-212; VILCHES, Amparo; GIL, Daniel. «Una situación de emergencia planetaria, a la que debemos y "podemos" hacer frente», *Revista de Educación*, núm. extraordinari (2009), pàg. 101-122.

despeses de funcionament dels vedats escolars formaven part de les subvencions del PER. En la nostra investigació hem detectat que el Patronat va ser flexible en l'aplicació del Reglament, ja que va considerar la ciutat de València com un municipi que podia rebre aquestes ajudes. Així, el 1961 el PER va subvencionar la instal·lació d'un vedat escolar de tipus industrial, un de tipus artístic i un d'avícola en tres grups escolars de la ciutat de València. Malgrat aquestes mostres de flexibilitat, en altres casos el PER va complir estrictament la normativa, concretament en l'àmbit d'actuació. Així, el setembre de 1961 el PER va desestimar la petició d'ajuda d'una escola de Múrcia, per tal com es tractava d'una província fora de la jurisdicció del Patronat.

D'altra banda, cal destacar que el Patronat va fomentar les zones rurals mitjançant l'edició de llibres —com la sèrie «Itinerarios por la naturaleza»—, la creació de biblioteques escolars mitjançant la donació de llibres i la promoció d'activitats com concursos de dibuix i literatura, excursions o titelles. Amb aquesta finalitat també es van promoure les convivències infantils mitjançant l'intercanvi d'escolars de diferents zones i els campaments d'estiu. A més, el Patronat va mostrar el seu suport als mestres donant beques als fills dels docents que cursaven estudis universitaris en col·legis majors.

A més de les visites escolars, el PER també va finançar altres activitats fora de l'aula. Així, es van organitzar una sèrie de jornades i conferències, com ara «La salut sexual dins del procés educatiu», que impartí el director mèdic del Centre de Planificació Familiar de l'Hospital General, dins les jornades Sexualitat i Escola Rural. De vegades a l'escola rural hi havia una infermeria atesa pel mateix mestre que tenia la finalitat d'aïllar els xiquets malalts de la resta d'escolars. Un altre exemple de les activitats fora de l'aula van ser els ja mencionats vedats escolars. Situats en general en terrenys cedits per institucions públiques i privades, els vedats suposaven una font d'ingressos per a l'escola rural. En el cas dels vedats forestals, el PER estimava que la fusta d'una plantació d'1 hectàrea amb 1.500 xops, en deu anys aconseguia un valor d'1.200.000 pessetes. D'aquests beneficis, segons la reglamentació, el 30% estava destinat a l'escola; el 25% als mestres i la resta, a obres socials escolars (robers, menjadors, beques, excursions...). Tot això suposava, alhora, un estímul per a la permanència del mestre en l'escola rural. A més, els vedats escolars generaven treballs indirectes que beneficiaven la població, com ara la contractació de personal per a la poda i tala en el cas dels vedats forestals.

Un altre cas detectat que convé destacar és el vedat escolar industrial Ntra. Sra. de los Desemparados de València. Dedicat a l'ensenyament de tasques de confecció, tenia una funció econòmica i social, ja que es trobava en un

suburbi de la ciutat. El vedat realitzava una tasca social de caràcter educatiu i formatiu. A més tenia un cert impacte econòmic, ja que la roba confeccionada podia ser adquirida pels mateixos escolars a un cost molt més reduït, o venuda a les diferents botigues de la ciutat.

D'altra banda, el PER va promocionar l'escola infantil mitjançant les subvencions a guarderies, la qual cosa va estimular el canvi de concepció quant a l'ensenyament en aquesta edat. L'educació en aquesta etapa va passar de ser entesa com a «magatzem de xiquets» a «escola infantil». A més, la nostra recerca ha palesat que el Patronat va desenvolupar una gran tasca d'alfabetització a les zones periurbanes d'exclusió social que van aparèixer fruit dels grans canvis demogràfics de l'època.

5. REFLEXIONS FINALS

Tot sembla indicar que el Patronat d'Educació Rural va contribuir decididament al desenvolupament educatiu i cultural dels municipis rurals valencians durant el tardofranquisme i la transició política democràtica, tot assumint competències de caràcter estatal. En aquest procés el protagonisme i la implicació dels docents van ser cabdals. Efectivament, des del final de la Guerra Civil fins a mitjans de la dècada de 1940 l'acció de l'Estat per a resoldre el problema de l'escolarització va ser clarament insuficient. En el context valencià, el PER va ser un instrument creat i finançat per la Diputació de València que va assumir la falta d'inversió estatal i municipal en l'àmbit cultural i educatiu. D'altra banda, el Patronat va convertir el mestre rural en un dinamitzador social de les comarques i li va atorgar una funció sociosanitària enquadrada en el que avui anomenaríem educació per a la salut.²⁰ Finalment, el PER va contribuir a fomentar el desenvolupament econòmic de les zones rurals i d'alguns suburbis mitjançant iniciatives com els vedats escolars.

Durant el període d'estudi d'aquest treball es va produir la transició d'un règim polític autoritari a una democràcia, esdeveniment sociopolític de primera magnitud en l'Espanya contemporània. En aquestes circumstàncies, el PER va exhibir una gran capacitat d'adaptació als canvis socials, educatius i polítics,

²⁰ GAVIDIA, Valentín. «El profesorado ante la educación y promoción de la salud en la escuela», *Didáctica de las Ciencias Experimentales y Sociales*, 23 (2009), pàg. 171-180; JOURDAN, Didier; MANNIX, Patricia; SIMAR, Carine; GEARY, Tom; POMMIER, Jeanine. «Factors influencing the contribution of staff to health education in schools», *Health Education Research*, vol. 25 (4) (2010), pàg. 519- 30.

moltes vegades en resposta a les demandes dels mateixos docents. En aquest sentit, el Patronat va fomentar l'educació de xiquets i xiquetes amb necessitats educatives especials, la qual cosa va suposar una evolució i convergència amb les noves sensibilitats de la societat. A més, el PER va promocionar l'escola infantil, facilitant així la incorporació de la dona al mercat de treball. Un altre exemple d'aquesta adaptació és el canvi en el model executiu de l'IVER, que atorgava més capacitat de decisió als mestres com a autèntics coneixedors de les inquietuds culturals i educatives de la població infantil. Aquest canvi de model era més adequat a l'incipient procés de construcció democràtica i autonòmica, marcat per una major participació ciutadana en les institucions. En definitiva, tot sembla assenyalar que el PER no solament va contribuir al desenvolupament educatiu i cultural d'alguns municipis rurals de la província de València, sinó que es va convertir en un dinamitzador de l'economia rural.

La recerca ha obert noves perspectives per a aprofundir en l'estudi, així com per a pal·liar problemes metodològics intrínsecs a l'anàlisi de fonts primàries. Actualment estem elaborant un projecte que reculli la memòria oral dels mestres del PER, a fi de completar i contrastar les dades obtingudes en l'ADPV. Això permetrà conèixer la visió que els mateixos mestres tenen d'aquesta institució i la seua valoració des de la perspectiva del pas dels anys. Per a això s'han dissenyat entrevistes dirigides a persones relacionades amb el PER, que ja s'han començat a dur a terme amb resultats prometedors.